

КИЧИК МАКТАБ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРНИНГ ПСИХОЛОГИК РИВОЖЛАНИШИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Шорустамбоева Шаҳноза Улугбековна

Юнусобод тумани 519-ДМТТ директор ўринбосари

Кичик мактаб даври 6-7 ёшдан бошланиб то 9-10 ёшгача давом этади. Бу даврда бола у мактаб ўқувчиларига қуйиладиган хар хил талаблар билан танишади, фан асосларини ўрганиш учун биологик ва психологик жихатдан тайёрланади. Унинг психикаси билим олишга етадиган даражада ривожланади. Шу ёшдаги бола идрокининг ўткирлиги, равшанлиги, софлиги, аниқлиги, ўзининг қизиқувчанлиги, ишонувчанлиги, хаёлининг ёрқинлиги, хотирасининг кучлилиги, тафаккурнинг яққоллиги билан бошқа ёшдаги болалардан ажралиб туради. Мактаб таълимига тайёрланётган болада диққат нисбатан узоқ муддатли ва шартли барқарор бўлади. Кичик мактаб ёшидаги болаларнинг асосий фаолияти ўқиш ҳисобланади. Боланинг мактабга бориши унинг психологик ривожланиши ва шахснинг шаклланишидаги ўрни нихоятда катта. Бола ўқув фаолиятида ўқитувчи раҳбарлиги остида инсон онгининг турли асосий шакллари мазмунини эгаллайди ва инсоний анъаналар асосида ҳаракат қилишни ўрганади. Ўқув фаолиятида бола ўз иродасини ўқув мақсадларига эришиш учун машқ қилдиради. Ўқув фаолияти боладан нутқ, диққат, хотира, тасаввур ва тафаккурини керакли даражада ривожланишини талаб этган ҳолда, бола шахси ривожланиши учун янги шароитларни яратади. Биринчи бор мактабга келган бола ўз атрофидагилар билан психологик жихатдан янги муносабат тизимида ўтади. У ўзининг ҳаёти тубдан ўзгарганини, унга янги мажбуриятлар нафакат хар куни мактабга бориш, балки ўқув фаолияти талабларига бўйсунуш ҳам юклатилганлигини ҳис эта бошлайди. Оила аъзоларининг бола ўқув фаолияти, ютуқлари билан қизиқаётганлиги, шунингдек, уни назорат қилаётганлиги, унга қилинаётган янги шаклларидаги муомала муносабат унинг ижтимоий мавқеи ўзгарганлигини тўла ҳис этишига, ўзига нисбатан муносабатининг ўзгаришига асос бўлади. Катталар болаларни амалий жихатдан ўз вақтларини туғри тақсимлаш борасида яхши ўқиш, ўйнаш, сайр қилиш ва бошқа нарсалар билан шуғулланишга ўргатадилар. Демак, оилада бола у билан ҳисоблашадиган, маслаҳатлашишадиган янги бир ўринни эгаллайди. Ўқувчининг мактабдаги муваффақияти унинг кейинги психик ривожи ва шахсининг шаклланишида тўлиқ ижобий асос бўлади. Бола инсоний муносабатлар тизимида ҳам алоҳида ўрин эгаллаётганини, ота-онаси, яқинлари, атрофидагилар унга ёш боладек эмас, балки ўз вазифалари, мажбуриятлари бор бўлган, ўз фаолият натижасига кўра ҳурматга сазовор бўлиши мумкин бўлган алоҳида шахс деб муносабатда бўладилар.

Бунинг натижасида боланинг ўз-ўзидан оиласи, синфи ва бошқа жамоалардаги ўз ўрнини англай бошлаганини кўриш мумкин. Бу даврда боланинг "Мен шуни хоҳлайман" мотивидан "Мен шуни бажаришим керак" мотиви устунлик қила бошлайди. Мактабда биринчи синфга келган ҳар бир ўқувчида психик зўриқиш кучаяди. Бу нафақат унинг жисмоний саломатлигида балки хатти-ҳаракатида ҳам яъни маълум даражада кўрқувни кучайиши, иродавий фаолликнинг сусайишида намоён бўлади. Бу даврга келиб бола атрофидагилар билан ўзаро муносабатда маълум бир натижаларга эришган, ўзи хоҳлаётган нарсаларни ҳамда, ўз оиласида ўз эгаллаган ўрнини аниқ биладиган бўлади.. Шунингдек у ўзини ўзи бошқариш малакасига эга бўлади, вазият ва ҳолатга қараб иш юрита олади. Бу ёшдаги болалар уларнинг хатти-ҳаракатлари ва мотивлари уларнинг ўзларига берадиган баҳоларига қараб "Мен яхши боламан" эмас, балки бу хатти ҳаракатлар ўзгалар кўз ўнгида қандай намоён бўлишига қараб баҳоланишини тушуна бошлайдилар. Бола мактаб таълимига боғчада тарбияланётганида тайёрланади. Мактабга келиш арафасида боланинг сўз бойлиги турли масалалар бўйича ўз фикрининг баён эта оладиган даражада ортади. Агар ўз ёшдаги нормал ривожланаётган бола ўз нутқида 500-600 сўзни ишлатса, олти ёшли бола 3000-7000 сўзни ишлатади. Бошланғич синф ёшидаги болалар нутқи асосан от, феъл, сифат, сон ва боғловчилардан иборат бўлади. Бу ёшдаги болалар ўз нутқларида қайси сўзларни ишлатган маъкул-ку, қайсиларини ишлатиш мумкин эмаслигини фарқлай оладилар. 6-7 ёшли бола ўз жумлаларини мураккаб грамматик тизимда туза олади. Бола бутун болалик даврида нутқни жадал равишда эгаллаб бориб нутқни ўзлаштириш маълум бир фаолиятга айлана боради. 7-9 ёшли болаларнинг ўзига хос яна бир хусусияти борки бола нутқда фақатгина ўз фикрини баён этибгина қолмай, балки ўз суҳбатдошининг диққатини ўзига жалб қилиш учун ҳам гапирадилар. Бу даврда ёзма нутқ ҳам шаклланишини бошлайди. Ёзма нутқ жумлаларни туғри тўзиш ва сўзларни ҳам туғри ёзишга маълум талаблар қуйилганлиги билан характерланади. Бола сўзларни қандай эшитган бўлса, шундайлигича ёзилмаслигини билиши, уларни туғри талаффуз этишга ва ёзишга ўрганиши зарур. Ёзма нутқ эгаллаш асосида болаларда турли текстлар ҳақида маълумот ҳам юзага келади. Бу даврда ёзма нутқ энди шакллана бошлагани боис болада хали ўзи ёзган фикрларни сўз ва ҳарфларни назорат этиш малакаси хали жуда кам. Лекин унга ижод қилиш имконияти берилади. Ушбу мустақил ижодий иш мактаб ёшидаги ўқувчида берилган мавзунини англаш, унинг мазмунини аниқлаш. фикрини баён этиш учун материал тўплаш, асосийсини ажратиб олиш маълум кетма-кетликда материални баён этиш, режа тўзиш малакаси юзага келтиради. Жумлаларни туғри тўзиш, айнан мазмунга туғри келадиган сўзларни топиш ва уларни туғри ёзиш ҳам, тиниш белгиларини туғри қўйиш, ўз ҳолатларини топа олиш, туғрилай олиш ҳам ақлий ривожланишининг

кўрсаткичларидан ҳисобланади. Ўқиш фаолияти кичик мактаб ёшидаги ўқувчининг ақл-идроки, сезгирлиги, кузатувчанлиги, эслаб қолиш, эсга тушуриш имкониятларини ривожлиш учун муҳим шарт-шароитлар яратади, ҳисоблаш малакаларини шакллантиради. Мазкур таълим жараёнида уларнинг билимлари кўлами кенгаяди, билимга қизиқишлари ортади, ижодий изланиш қобилияти ривожланади, уларда тафаккурнинг фаоллиги, мустақиллиги ортади, ақлий имкониятини ишга солиш вужудга келади. Мазкур ёшдаги болалар ўз идрокларининг аниқлиги, раволиги, ўткирлиги билан бошқа ёш даврдаги инсонлардан кескин фарқ қилади. Улар ҳар бир нарсага берилиб, ўта синчковлик билан қарашлари сабабли идрокнинг муҳим хусусиятларини ўзлаштириш имкониятига эга бўладилар. 7-10 ёшдаги ўқувчининг идроки.унинг хатти-харакати, уйини ва меҳнат фаолияти билан бевосита боғлиқдир. Ўқувчи ўзининг эҳтиёжи, майли, қизиқиш ва интилиши турмуши шароитига мос, шунингдек ўқитувчи тавсия этган нарсаларни идрок қилади. Мактабга биринчи синфга келган бола предметларнинг ранги, шакли ва катталигини, уларни маконда жойлашишини билиш билан бирга уларни таққослай олади. Мактабда муваффақиятли ўқиш учун бола сенсор ривожланганлик даражасини юқори бўлиши жуда муҳим. Мактаб ёшига келиб нормал ривожланаётган бола расм ва суратлар реал ҳаётни акс эттираётганлигини яхши тушунадилар. Шунинг учун ҳам сурат ва расмларда нималар акс этганини реал ҳаётга таққослаган ҳолда билишга ҳаракат қиладилар. Бола расмларда атроф-ҳаётдаги нарсаларни кичиклаштириб тасвирланганлигини англай биладилар. Бу тасвирлар болаларда эстетик ва бадиий дидни ривожлантиради. Чунки бола шу расмлар орқали олам гўзаллигини турфа ранглардан иборат эканлигини англайди, ажратади ва ўз муносабатини билдира олади. Тафаккурнинг ривожланишини кичик мактаб ёшидаги бола психикасининг соғломлигида унинг билиш фаоллигида кўриш мумкин. Боланинг қизиқувчанлиги асосан атроф-оламни билиш, ўрганишига қаратилган бўлади. Бола уйнаб туриб олам сир-синуотлари, сабаб-ходисалари ва боғлиқларидан хабардор бўлишга интилади. Масалан, бола ўзи мустақил равишда қандай предметлар сувда чўкиши, қайсилари эса сўзишини тадқиқ қила олади. Бола ақлий муносабатларда фаол бўлса, у шунчалик кўп савол беради ва бу саволлар асосан хилма-хил бўлади. Болани қор, ёмғир қандай ёғиши, кўёш кечаси қаерда бўлиши, машина қандай қилиб юриши, ердан осмонгача неча километр эканлигини билиш жуда қизиқтиради. Бу уларнинг жуда кўп асосан « Нима учун? », « Қандай қилиб? », « Нима орқали? » саволларига жавоб олишга қаратилган бўлади. Бу ёшдаги болалар асосан ўзлари куриб турган нарса ҳақида чуқурроқ фикр юрита оладилар , кичик мактаб ёшидаги болалар тафаккурининг асосий тури образли тафаккурдир. 6-10 ёшли бола албатта мантикий ҳам фикрлай олади, лекин бу ёш асосан

кўрганларига таяниб таълим олишга сензетив бўлган давр хисобланади. Сўзсиз бугунги жамиятимизда болаларнинг ақлий ривожланиши янги билимларни тузилиш типига ҳам боғлиқ бўлиб, улар маълум даражада шаклланган катталар томонидан тузилади. Чунки интеллектуал ривожланиш ижтимоий омиллар билан белгиланади - индивид ижтимоий муносабатлар билан ўзгаради. Боланинг мактабда мунтазам - равишда ўқишга ўтиши унинг атроф-ҳаётдаги нарсаларга нисбатан фикрини ва муносабатларини ўзгаришига олиб келади. Кичик мактаб ёшдаги ўқувчиларнинг тафаккури мантиқий фикрлаш, мулоҳаза юритиш, ҳукм ва ҳулоса чиқариш, таққослаш таҳлил қилишнинг турли усулларини қўллашдек ўзига хос хусусиятлари билан мактабгача ёшдаги болалардан ва ўсмирлардан фарқ қилади. Таълим жараёнида тафаккур операцияларига, мустақил фикрлашга ўргатиш кичик мактаб ёшдаги ўқувчиларни камол топтиришнинг гаровидир. Ўқув фаолият психик функцияларни юқори ривожланганлик даражасини талаб этади. Боланинг диққати,хотира ва тасавури мустақил тус ола бошлайди. Лекин одатдаги ҳолат ва вазиятларда болага ўз психик функцияларини юқори даражада ташкил этиш ҳали бирмунча кийинроқ. 6,7-10,11 ёшли болалар билиш жараёнларидаги ихтиёрийлик иродавий зўриқиш асосидагина, бола ўзини атрофдагиларнинг талаби ёки шахсий ҳаракати интиланганига юзага келиши мумкин. Бошланғич синф ўқувчиларида диққатни иродавий зўр бериш билан бошқариш ва вазиятга мослаш имконияти яхши бўлмайди. Бунинг асосий сабаби уларда ихтиёрий диққатнинг кучсизлиги ва беқарорлигидир. Болаларда ихтиёрсиз диққат кўпроқ ривожланган бўлади. Бошланғич синф ўқув материалларининг яққоллиги, эркинлиги, жозибдорлиги, ўқувчида беихтиер хис-туйғулар уйғотади, иродавий зўриқишсиз, осонгина фан асосларини эгаллаш имконини беради. 1 -2 синф ўқувчилари диққатининг ўзига хос хусусиятларидан бири унинг етарлича барқарор эмаслигидир. Шунинг учун ҳам улар диққатларини муайян нарсаларга қарата олмайдилар ва диққат объектда узоқ тура олмайди. Таълим жараёни кичик мактаб ёшдаги ўқувчиларнинг ихтиёрий, барқарор, мустаҳкам, кучли, фаол онгли диққатни ривожлантиришга қулай шарт-шароит яратади. Билим олиш жараёнида мустақил ақлий меҳнат қилиш, мисол-масалалар ечиш, машқлар бажариш, такрорлаш иродавий зўр бериш жараёнида ихтиёрий, онгли диққат таркиб топади. Бу ёшдаги болада ихтиёрий диққатни жамлаш, ташкил қилиш, зарур бўлса уни тақсимлаш, онгли равишда бошқариш ўқуви шакллана бошлайди. Кичик мактаб ёшидаги бола маълум даражада ўз фаолиятини ўзи мустақил ривожлантира олади. У ўз режасини, у ёки бу ишни қандай кетма-кетликда бажаришини сўз билан ифодалаб бера олади. Режалаштириш сўзсиз боланинг диққатини ташкил эта олади ва ривожлантиради. Уларда ихтиёрсиз диққат устунлик қилади. Кичик мактаб ёшидаги болалар сўзсиз ўз диққатларини

интеллектуал масалаларга қарата оладилар, лекин бу жуда катта иродавий кучни ва юқори мотивацияларни ташкил этилишини талаб қилади. Боланинг хаёли теварак-атроф таасуротлари, тасвирий санъат асарларини етарли даражада акс этиришда вужудга келади. Образлар, шартли белгилар, табиат манзаралари жамланиб ўқувчиларда хаёл пайдо бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Нишонава З.Т., Алимова Г.К.. Болалар психологияси ва психодиагностикаси Т.: ТДПУ 2017.
2. Дўстмухамедова Ш.А., Нишонава З.Т ва бошқалар. Ёш даврлари ва педагогик психология Т.: Фан ва технологиялар 2013.
3. Хурвалиева Т. Мактабда психологик хизматни ташкил этиш. — А. Авлоний номидаги ХТХҚТМОМИ, 2006 й.